

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2025-61-24-30>

УДК: 338.3

Бекмуратов А. Т., экон. илимд. канд., доцент

abekmuratov@oshsu.kg

ORCID: 0000-0001-9270-1522

Зайирова В. Т., магистрант

zayirovavenera@icloud.com

ORCID: 0009-0005-9378-2017

ОшМУ, Ош ш., Кыргызстан

ИШКАНАНЫН МАТЕРИАЛДЫК РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ ЖАНА АНЫ БААЛОО ЖӨНҮНДӨ

Материалдык ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу куралдарынын бири болуп ишкананын материалдык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо саналат. Материалдык ресурстарды натыйжалуу пайдалануу – негизги милдети пайданы көбөйтүү болгон ишканалардын ийгиликтүү иштешинин башкы фактору. Материалдык ресурстарды үнөмдүү пайдалануунун натыйжасында продукциянын өздүк наркы төмөндөйт, бул болсо анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө таасирин тийгизет. Бул маселени чечүү үчүн ишкананын материалдык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун мүнөздөгөн жалпылоочу көрсөткүчтөр колдонулат. Ал эми жалпы көрсөткүчтөр материалдык ресурстарды пайдалануу натыйжалуулугунун деңгээли жөнүндө жалпы түшүнүк гана берет. Биздин макалада ишкананын материалдык ресурстарынын натыйжалуу пайдаланышы, аларды баалоо жөнүндө сөз болот. Материалдык ресурстарды сарамжалдуу пайдалануунун ишкананын экономикалык көрсөткүчтөрүнө, чыгарылып жаткан продукциянын сапатына тийгизген таасири сыпаттоого алынды. Материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугунун жалпы жана жеке көрсөткүчтөрүн эсептөө келтирилди.

Түйүндүү сөздөр: материалдык ресурс, натыйжалуу пайдалануу, продукциянын сапаты, натыйжалуулуктун көрсөткүчтөрү.

Бекмуратов А. Т., канд. экон. наук, доцент,

abekmuratov@oshsu.kg

ORCID: 0000-0001-9270-1522

Зайирова В. Т., магистрант,

zayirovavenera@icloud.com

ORCID: 0009-0005-9378-2017

Ошский государственный университет,

г. Ош, Кыргызстан

ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕРИАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ И ЕЁ ОЦЕНКА

Одним из инструментов рационального использования материальных ресурсов является оценка эффективности использования материальных ресурсов предприятия. Эффективное использование материальных ресурсов является главным фактором успешной деятельности компаний, основной задачей которых является повышение прибыли. В результате эффективного использования материальных ресурсов снижается себестоимость продукции, что, в свою очередь, влияет на её конкурентоспособность. Для решения поставленной задачи применяются обобщающие показатели, характеризующих эффективность использования

материальных ресурсов предприятия. Но обобщающие показатели позволяют получить лишь общее представление об уровне эффективности использования материальных ресурсов. В нашей статье рассмотрено эффективное использование материальных ресурсов компании и их оценка. Описано влияние рационального использования материальных ресурсов на экономические показатели предприятия и качество выпускаемой продукции. Приведен расчет общих и частных показателей эффективности использования материальных ресурсов.

Ключевые слова: материальный ресурс, эффективное использование, качество продукции, показатели эффективности.

Bekmuratov A. T., cand. of econ. sciences, assoc. professor

abekmuratov@oshsu.kg

ORCID: 0000-0001-9270-1522

Zayirova V. T., master's student

zayirovavenera@icloud.com

ORCID: 0009-0005-9378-2017

OshSU, Osh, Kyrgyzstan

ABOUT THE EFFECTIVENESS OF USE OF MATERIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE AND ITS EVALUATION

One of the tools for rational use of material resources is the assessment of the efficiency of the use of the enterprise's material resources. Efficient use of material resources is the main factor in the successful operation of companies whose main task is to increase profits. As a result of the efficient use of material resources, the cost of production decreases, which in turn affects its competitiveness. To solve this problem, general indicators are used that characterize the efficiency of the use of the enterprise's material resources. But general indicators allow you to get only a general idea of the level of efficiency of the use of material resources. This article discusses the effective use of the company's material resources and their assessment. The influence of rational use of material resources on the economic performance of the enterprise and the quality of products is described. The calculation of general and specific indicators of the efficiency of use of material resources is given.

Key words: material resource, efficient use, product quality, performance indicators.

Өндүрүштүк иш-аракеттердин натыйжалуулугу, демек, ишкананын экономикалык көрсөткүчтөрү, негизинен, материалдык ресурстардын абалы жана аларды сарамжалдуу пайдалануу менен аныкталат.

Материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо бүтүндөй ишкананын натыйжалуулугун комплекстүү талдоо этаптарынын бири болуп саналат, мында бардык ресурстарды пайдалануунун абалы жана натыйжалуулугу бааланат. Атап айтканда, төмөнкү көрсөткүчтөрдү талдоо каралат:

- эмгек;
- каржылык;
- материалдык;
- уюштуруучулук;
- интеллектуалдык;
- маалыматтык.

Материалдык ресурстарды талдоо этап менен, тигил же бул ресурсту пайдалануунун интенсивдүүлүгүнүн абалына жана деңгээлине таасир этүүчү шарттар бааланганда жүргүзүлөт. Мындай шарттардын жыйындысы ишкананын ишинин өзгөчөлүктөрүнө жана масштабына жараша болот. Бирок, жалпысынан, шарттардын жыйындысын эки деңгээлге бөлүүгө болот: биринчи жана экинчи деңгээлдеги шарттар (1-жадыбал).

1-жадыбал. Ишкананын материалдык ресурстарына таасир этүүчү шарттар

Биринчи деңгээлдеги шарттар	Экинчи деңгээлдеги шарттар
1. Материалдык жана өндүрүштүк ресурстар менен камсыз кылуунун шарттары	Материалдык ресурстарды жеткирип берүүчүлөр менен узак мөөнөттүү мамилелер
	Ишкананын материалдык ресурстар менен камсыз кылуунун формалары
	Жеткирип берүүчүлөр көрсөткөн кошумча кызматтардын түрлөрү жана саны
2. Продукциянын сапаты	Өндүрүштүк жабдуулардын жана технологиясынын деңгээли
	Продукциянын сапатын көзөмөлдөө
	Ишканада сапатты башкаруу тутумун ишке ашыруу
	Кемчиликтердин, дефектинин, баш тартуулардын деңгээли
3. Ишканадагы материалдык жана өндүрүштүк ресурстардын деңгээли	Өндүрүштүн материалдык-өндүрүштүк запастарга болгон муктаждыктары
	Ишкана тарабынан кабыл алынган запастарды башкаруу тутуму
	Даяр продукцияны ташуунун шарттары
	Запастардын ашыкча резервдеринин болушу
	Кампаларды тейлөөгө кеткен чыгымдар
4. Материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугу	Чийки заттарды жана материалдарды керектөө нормалары
	Материалдардын прогрессивдүү түрлөрүн колдонуу
	Калдыксыз өндүрүш технологияларын колдонуу

Ишкананын материалдык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо ишкананын жетекчилигине өндүрүштүк программаны өз убагында оңдоого жана өндүрүштүн жалпы кирешелүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Чийки заттарды кеч жеткирүү ишкананын иштөө ыргагынын бузулушуна, токтоп калышына алып келет, кошумча эмгекти талап кылат, чыгарылып жаткан продукциянын сапатына терс таасирин тийгизет. Ушуга байланыштуу, өндүрүштүн техникалык-экономикалык көрсөткүчтөрү начарлап бара жатат. Ресурстарды маневрлоого мүмкүндүк берген продукциянын кеңири ассортиментин чыгарган уюмдарда да тапшыруунун ритминин бузулушу чыгарылып жаткан продукциянын ассортиментин кайра иретке келтирүүнүн зарылдыгына, аларды жеткирүү боюнча келишимдин шарттарынын бузулушуна, ошондой эле жаза санкцияларына алып келиши мүмкүн.

Жеткирип берүүлөрдүн бузулушу жана материалдык ресурстардын рационалдуу эмес чыгымдалышы өндүрүштүк пландын аткарылбай калышына алып келет жана токтоп калууларга жол бербөө үчүн чийки заттардын жана материалдардын ашыкча резервдерин топтоону талап кылат. Жеткирип берүүлөр боюнча пландардын аткарылбай калуусу бул ишкананын гана эмес, алардын продукциясын андан ары кайра иштетүүгө катышкан тектеш тармактардын экономикалык көрсөткүчтөрүнө терс таасирин тийгизет.

Материалдык ресурстарды натыйжалуу пайдалануу – пайданы көбөйтүү негизги максаты болгон ишканалардын ийгиликтүү иштешинин негизги фактору. Материалдык ресурстарды үнөмдүү пайдалануунун натыйжасында продукциянын өздүк наркы төмөндөйт, бул болсо анын конкуренцияга жөндөмдүүлүгүнө таасирин тийгизет.

Материалдык ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жаатындагы изилдөөлөргө көптөгөн ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын илимий эмгектери арналган, мисалы: П. К. Купуев, М. И. Исраилов, Е. А. Арустамова, А. М. Бочко, А. И. Ильин, Е. В. Серых, В. В. Терешина жана бир катар башкалар.

Материалдык ресурстар – бул өндүрүш процессинде чийки зат, материалдар, отун, энергия, жарым фабрикаттар, комплектилөөчү буюмдар түрүндөгү керектелүүчү эмгек объектилери. Алар ар бир өндүрүш циклинде толугу менен керектелет, өз наркын толугу менен өндүрүлгөн продукциянын өздүк наркына өткөрүшөт.

Ошондой эле «материалдык ресурстар» түшүнүгүнүн көптөгөн аныктамалары бар. Орус окумуштуусу Е. А. Разумовская материалдык ресурстар – бул өндүрүш процессинде керектелүүчү эмгек объектилеринин жыйындысы, ал негизги жана көмөкчү материалдарды, жарым фабрикаттарды жана комплектилөөчү буюмдарды, ошондой эле технологиялык керектөөлөр үчүн отун-энергетикалык ресурстарды камтыйт деп эсептейт [1, 38-б.].

Бирок бухгалтердик эсеп тутумунда материалдык ресурстар эмес, материалдык-өндүрүштүк запастар түшүнүгү колдонот.

Материалдык-өндүрүштүк запастарга төмөнкү активдер кирет:

- сатууга, жумуштарды аткарууга, кызмат көрсөтүүгө арналган продукцияны өндүрүүдө колдонулуучу активдер;

- сатууга арналган активдер;

- уюмдун башкаруу муктаждыктары үчүн колдонулуучу активдер [2, 24-б.].

Орус окумуштуусу В. В. Щербакондун пикиринде, материалдык запастар – бул өндүрүш чөйрөсүндө жана жүгүртүү чөйрөсүндө сакталган материалдык ресурстардын массасы жана кайра өндүрүү процессинин үзгүлтүксүздүгүнүн зарыл шарты болуп саналат [4, 87-б.].

Ишкананын материалдык ресурстарга болгон керектөөсүн канааттандыруу эки жол менен камсыз кылынат: экстенсивдүү жана интенсивдүү. Экстенсивдүү жол материалдык ресурстарды казып алуунун, өндүрүүнүн жана сатып алуунун өсүшүн камтыйт жана кошумча чыгымдар менен байланышкан. Ишкананын материалдык ресурстарга болгон керектөөсүн канааттандыруунун интенсивдүү жолу өндүрүш процессинде болгон резервдерди кыйла үнөмдүү пайдаланууну карайт [3, 4-6б.].

Материалдык ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу куралдарынын бири болуп ишкананын материалдык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо саналат. Бул маселени чечүү үчүн ишкананын материалдык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдүн тутуму колдонулат. Материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугунун төмөнкүдөй жалпы көрсөткүчтөрүн белгилөөгө болот:

1. *Материалдык сыйымдуулук* продукциянын бир бирдигин өндүрүүдө канча материалдык чыгымдар талап кылынарын же иш жүзүндө туура келерин көрсөтөт. Бул көрсөткүчтү аныктоо үчүн материалдык чыгымдардын суммасын өндүрүлгөн продукциянын өздүк наркына бөлүү керек. Бул көрсөткүч материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугуна эң объективдүү баа берет.

2. *Материалдык өндүрүмдүүлүк* – бул материалдык сыйымдуулукка тескери көрсөткүч, материалдардын кайтарымдуулугун, башкача айтканда, ар бир 1 сомдук

керектелген материалдык ресурстардан канча продукция өндүрүлгөнүн мүнөздөгөн көрсөткүч.

3. *Материалдык чыгымдардын продукциянын өздүк наркындагы үлүшү* материалдык чыгымдардын суммасынын чыгарылган продукциянын өздүк наркына болгон катышы менен аныкталат.

4. *Материалдык чыгымдардын коэффициенти* материалдык чыгымдардын иш жүзүндөгү суммасынын пландалган суммага болгон катышы менен эсептелет. Бул коэффициент өндүрүш процессинде материалдардын канчалык деңгээлде үнөмдүү пайдаланылышы жөнүндө жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет.

Жалпы көрсөткүчтөрдү пайдалануу материалдык ресурстарды жана аны көбөйтүү үчүн резервдерди пайдалануунун натыйжалуулугунун деңгээли жөнүндө жалпы түшүнүк алууга гана мүмкүндүк берет. Кененирээк маалымат материалдык ресурстардын айрым түрлөрүн керектөөнүн натыйжалуулугун мүнөздөөгө, ошондой эле айрым продукциянын материалдык сыйымдуулугунун деңгээлин мүнөздөө үчүн пайдаланылуучу жеке көрсөткүчтөр менен берилет. Жеке көрсөткүчтөр катары чийки зат сыйымдуулугу, металл сыйымдуулугу, отун сыйымдуулугу, энергия сыйымдуулугу ж. б. болушу мүмкүн.

Шарттуу ишкана «АВС» ЖЧКнын мисалында жогоруда айтылган көрсөткүчтөр боюнча материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун талдап көрөлү.

2-жадыбал. 2022-2023-жылдар үчүн «АВС» ЖЧКнын материалдык сыйымдуулугунун жалпы көрсөткүчтөрүн талдоо

Көрсөткүчтөр	Мурунку мезгил	Отчёттук мезгил	Өсүү темпи, %
1. Товардык продукциянын көлөмү, миң сом	5 549	6 437	16
2. Продукциянын өздүк наркында материалдык чыгымдар, миң сом	1 650	1 973	19,58
3. Материалдык өндүрүмдүүлүк (п.1/п.2), сом.	3,363	3,263	-
4. Материалдык сыйымдуулук (п.2/п.1), тыйын.	0,300	0,310	-

Жадыбалдан байкалгандай, талданган мезгилде материалдар өндүрүштө рационалдуу пайдаланылбагандыгы көрүнүп турат. Материалдык өндүрүмдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү боюнча отчеттук мезгилде продукциянын өздүк наркындагы иш жүзүндө жумшалган 1 сомдук материалдык чыгымдарына дүң баада көрсөтүлгөн 3,26 сомдук продукциясы туура келди, бул өткөн жылдагы бул көрсөткүчтөн (3,36 сом) төмөн.

Материалдык сыйымдуулук көрсөткүчү материалдык чыгымдардын 1 сомуна туура келген товардык продукциянын дүң баадагы көлөмүн көрсөтөт. Отчеттук мезгилде материалдык чыгымдоо 0,31 сомду түздү, бул мурдагы мезгилге салыштырганда 0,01 сомго көп, бул да материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугунун төмөндөгөндүгүн ырастайт.

Материалдык сыйымдуулуктун өзгөрүшүнүн өндүрүлгөн продукциянын көлөмүнө тийгизген таасирин эсептеп көрөлү.

1. Материалдык сыйымдуулуктун коэффициентин эсептейбиз:

$$K_{mc} = 0,31 / 0,30 = 1,0333;$$

2. Материалдык сыйымдуулуктун коэффициентинин өзгөрүшүн эсептейбиз:

$$\Delta K_{mc} = 1,0333 - 1 = +0,0333$$

3. Материалдардын иш жүзүндөгү чыгымдалышынын өткөн жылдын көрсөткүчүнөн четтеп кетишинин натыйжасында материалдардын ашыкча чыгымдалышын эсептейбиз:

$$A = 1\,650 \times (+0,0333) = +55 \text{ миң сом.}$$

4. Материалдык интенсивдүүлүк көрсөткүчүнүн жогорулашынын эсебинен продукция чыгаруунун төмөндөшүн аныктайбыз:

$$ПТ = 55 \text{ миң сом} / 0,30 = 183 \text{ миң сом.}$$

Ошентип, отчеттук мезгилде мурункуга салыштырмалуу материалдык сыйымдуулуктун өсүшүнө байланыштуу ишкананын өндүрүшүнүн көлөмү 183 миң сомго кыскарган.

Андан кийин жалпы материалдык сыйымдуулуктун компоненттери катары жеке материалдык сыйымдуулуктун (чийки зат сыйымдуулугу, отун сыйымдуулугу, энергия сыйымдуулугу) көрсөткүчтөрүн талдоо зарыл (3-жадыбал).

3-жадыбалда «ABC» ЖЧКнын материалдык сыйымдуулугунун жеке көрсөткүчтөрү келтирилген.

3-жадыбал. «ABC» ЖЧКсынын 2022-2023-жылдарга материалдык сыйымдуулугунун жеке көрсөткүчтөрүн талдоо

Көрсөткүчтөр	Мурунку мезгил	Отчёттук мезгил	Өзгөрүү
Продукцияны өндүрүү, миң сом	5 549,0	6 437,0	+276,0
Материалдык чыгымдар, миң сом	1 781,0	2 173,0	+297,0
Анын ичинде: чийки заттар жана материалдар	1 674,0	2 075,0	+401,0
түтүктөр	107,0	98,0	-9,0
Жалпы материалдык сыйымдуулук, тыйын	32,0	33,7	+1,7
Анын ичинде: чийки заттын сыйымдуулугу	30,1	32,2	+2,1
сатып алынган түтүктөр боюнча өндүрүштүн сыйымдуулугу	1,9	1,5	-0,4

Жадыбалга ылайык, «ABC» ЖЧКда жеке материалдык сыйымдуулуктун көрсөткүчтөрү отчеттук жана өткөн мезгилдерде ар кандай тенденцияларга ээ болгонун көрүүгө болот. Маселен, отчеттук мезгилде чийки заттын сыйымдуулугу мурдагы мезгилге салыштырганда жогорулаган, ал эми жарым фабрикаттар боюнча өндүрүштүн сыйымдуулугу кыскарган. Бул өзгөрүү терс маанидеги мүнөзгө ээ болуп эсептелет, анткени дал ушул чийки заттар жана материалдар өндүрүштүн өздүк наркында эң чоң үлүштү ээлейт. Бирок мындай мүнөздөмө берүү дайыма эле бир мааниге ээ эмес – отчеттук мезгилде ишкана өндүрүштүн көлөмүн көбөйтүп, материалдар үчүн чыгымдардын өсүшү так ушуну менен байланыштуу болушу мүмкүн. Бул учурда өндүрүш көлөмүнүн жана чийки заттардын, материалдардын жана жарым фабрикаттардын чыгымдарынын өсүү темптерин салыштыруу зарыл. Алсак,

продукцияны чыгаруунун өсүү темпи өткөн мезгилге салыштырганда 5 пайызды түзгөн, ал эми материалдык чыгымдардын өсүү темпи өткөн мезгилге салыштырганда 17 пайызды түзгөн. Чыгымдардын жана продукция өндүрүүнүн мындай динамикасын эске алып, отчеттук мезгилде чийки заттын сыйымдуулугунун көрсөткүчү өндүрүштүн көлөмүнүн өсүшүнүн натыйжасында эмес, материалдарды пайдалануунун натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн натыйжасында өскөн деген тыянак чыгарууга болот.

«АВС» ЖЧКсында материалдык запастар натыйжалуу пайдаланылбай жаткандыгы байкалды. Ошондуктан жетекчилик абалды ондоо үчүн тиешелүү чараларды көрүшү керек.

Ошентип, материалдык чыгымдарды азайтуунун жана өндүрүш көлөмүн көбөйтүүнүн резервдерин аныктоо максатында ишканалар материалдык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун талдап чыгышат. Талдоо жалпы жана конкреттүү көрсөткүчтөрдү колдонуу менен жүргүзүлүшү мүмкүн. Тигил же бул көрсөткүчтү талдоо талдоо деталдуулугунун деңгээлине жараша жүзөгө ашырылат – жалпы көрсөткүчтөр бүтүндөй ишканага багытталган, ал эми жеке көрсөткүчтөр өндүрүштө белгилүү бир продукцияны өндүрүүдөгү материалдык ресурстардын айрым түрлөрүн пайдалануунун натыйжалуулугун мүнөздөйт.

Адабияттар:

1. Разумовская, Е. А. Финансовое планирование и прогнозирование : учеб. Пособие [Текст] / Е. А. Разумовская, М. С. Шуклин, В. И. Баженова, Е. С. Панфилова; под общ. ред. Е. А. Разумовской. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. - С. 37-42.
2. Куликова, Л. И. Бухгалтерский учет. Конспект лекций : учебное пособие [Текст] / Л. И. Куликова. - М.: Проспект, 2016. - 112 с.
3. Литвишков, Е. Е. Материальные ресурсы предприятия. Анализ использования [Текст] / Е. Е. Литвишков. - М.: Лаборатория книги, 2010. - 49 с.
4. Щербаков, А. И. Совокупная производительность труда и основы ее государственного регулирования : монография [Текст] / А. И. Щербаков. - М.: Изд- во РАГС, 2014. - 281 с.